

الگوهای مجهول کردن فعل در گویش لکی هرسینی

دکتر صفیه مرادخانی (عضو هیأت علمی دانشگاه لرستان)

چکیده

مردم شهرستان هرسین به گویش لکی هرسینی، که یکی از گویش های زیر مجموعه زبان کردی است، تکلم می کنند. به دلیل عدم بررسی فعل گویش لکی هرسینی از نظر ساختوازی، نگارنده این تحقیق برآن شد تا با انجام این پژوهش، بررسی زبانی در جهت حفظ گویش مذکور انجام دهد. این هدف، با جمع آوری پیکره گویش لکی هرسینی به روش میدانی و از طریق ضبط و تحلیل مصاحبه با ۲۰ گویشور بالاتر از ۶۰ سال صورت گرفته است. برای آوا نگاری جمله های گویش مورد مطالعه، از فونت آوانگاری به سیستم آمریکایی SILDolousIPA استفاده شده است. طریقه مجهول کردن افعال در گویش لکی هرسینی متنوع است. فعل گویش لکی هرسینی دارای چهار الگوی اصلی است که هر الگو خود شامل یک الگو برای زمان گذشته و الگویی دیگر برای زمان حال و آینده است. در مجموع هشت الگو جهت مجهول کردن فعل گویش لکی هرسینی وجود دارد. فعل مجهول گویش لکی هرسینی از نظر ساختوازی دارای ویژگی های متعددی است؛ تعدادی از این ویژگی ها عبارتند از: ۱- فعل مجهول با تکواژهای به هم چسبیده ساخته می شود. ۲- فعل مجهول

دارای تغییرات ساختواژی فراوانی است. ۳- فعل سببی نیز الگوی ویژه ای برای مجهول کردن دارد. ۴- تکواژ /-a/ که به انتهای برخی از مفعول های جمله های معلوم اضافه می شود؛ در جمله های مجهول نیز، هم چنان در انتهای مفعول ها باقی می ماند (یعنی نشانه مفعول در جمله مجهول حذف نمی گردد). مهمترین پسوندهای ساختارهای مجهول عبارتند از: ۱- /-yâ/ پس از پایه حال برخی از افعال گذرا. ۲- /-er+yâ/ پس از پایه حال برخی از افعال گذرا. ۳- /-â/ پس از شناسه مفعولی برخی از افعال گذرا.

کلید واژه ها: گویش لکی هرسینی - فعل - مجهول - الگو - پسوند

مقدمه

شهرستان هرسین در شرق استان کرمانشاه واقع شده است. این شهرستان، از شمال به صحنه و دینور، از شرق به استان همدان، از جنوب به استان لرستان و از غرب به کرمانشاه، محدود گردیده است. مردم این شهرستان از نژاد کرد می باشند و به گویش لکی تکلم می کنند. گویش لکی در اصل از خانواده زبان های هند و اروپایی نشأت گرفته است. این خانواده زبانی در هزاره های قبل از میلاد مسیح در بخش هایی از اروپا، جنوب و جنوب غربی آسیا رواج داشته است. از این خانواده زبانی، زبان های هند و ایرانی منشعب می شوند. گویش لکی که دارای گونه های اصلی: کلهری، ایلامی، کوهدشتی، شیروانی و گروسی می باشد در استان کرمانشاه (مانند: هرسین، گیلان غرب، دینور، قصر شیرین)، استان همدان، استان ایلام، استان

فارس، استان خراسان، استان لرستان، استان قزوین و بخش هایی از مناطق کردنشین خانیقین و بدره کشور عراق، تکلم می شود. همین گویش در شهرستان هرسین به دو گونه تقسیم می گردد، که یکی از آن ها متعلق به ساکنین اصیل شهرستان و دیگری متعلق به عشایر و روستائینی است که به شهرستان هرسین مهاجرت کرده اند. در میان عامه مردم، گویش لکی بومیان اصلی منطقه به گویش لکی هرسینی و گویش مخصوص عشایر، به گویش لکی کاکاوندی، موسوم است. بر مبنای اظهار نظر کریستال بسیاری از زبان های دنیا یا در حال حاضر منقرض شده اند و یا تعداد گویشوران آن ها بسیار اندک است. این احتمال وجود دارد که حدود نیمی از تقریباً شش هزار زبان موجود در جهان، در طی قرن حاضر از بین بروند. (کریستال، ۱۳۸۵: ۷۲-۷۶) با این توصیف سرنوشت گویش ها که نسبت به زبان ها محدودتر و دارای گویشوران کمترند بسیار وخیم تر است. لذا هر تلاشی که در راستای حفظ، ثبت، تحلیل این گویش ها انجام شود؛ پژوهشی خاموش، دیرپای و پراثر خواهد بود؛ به خصوص در این قرن که پیکان وسایل ارتباط جمعی به سوی این گویش ها نشانه می رود. علاوه بر این، گرایش گویشوران جوان به زبان معیار جهت رفع مشکلات تکلم آموزشی، جلوه بیشتر زبان معیار، داشتن خط، داشتن نگرش منفی جوانان به گویش های کهن از جمله عوامل به تحلیل رفتن تدریجی و نامریی گویش ها است. با هدف تحلیل صرفی و ساختوازی فعل گویش لکی هرسینی که اساس جمله را تشکیل می دهد؛ این پژوهش سامان گرفت. بدان امید که گامی هرچند کوچک جهت احیا، بازشناسی، معرفی قدرت های گویشی و در نهایت ثبت گویش لکی هرسینی برداشته شود. پژوهش کنونی با دو روش تحقیق کتابخانه ای و میدانی صورت گرفته

است. در روش میدانی، ابتدا به جمع آوری پیکره گویش لکی هرسینی از طریق ضبط صدا و مصاحبه با ۲۰ گویشور بالاتر از ۶۰ سال پرداخته شده و سپس داده ها مورد تحلیل و کنکاش ساختواژی قرار گرفته و برای آوانگاری جمله های گویش مورد مطالعه، از فونت آوانگاری به سیستم آمریکایی SILDolousIPA استفاده شده است.

از آن جا که شالوده هر جمله فعل آن جمله است؛ در کتب دستوری کامل ترین بحث در مورد انواع واژه، مختص به فعل است و هیچ کتاب دستوری کلاسیک و جدیدی نیست که فصلی کامل به فعل اختصاص نداده باشد. سه گروه اصلی دستورنویسان شامل: سنتی (خیامپور/ قریب / احمدی گیوی)، ساخت گرا (صادقی / باطنی / وحیدیان کامیار)، زایشی - گشتاری (مشکوة الدینی / دبیرمقدم / افراشی) هر کدام ویژگی ها و تعاریف خاصی برای فعل ارائه کرده اند. احمدی گیوی معتقد است که فعل را باید از دو دیدگاه تعریف نمود: ۱- دیدگاه ساختاری (صرفی). ۲- دیدگاه کاربردی (نحوی). فعل از دیدگاه صرفی کلمه ای است که انجام گرفتن کاری یا بودن یا داشتن یا پذیرفتن حالتی را در زمان گذشته، حال و آینده بیان می کند و از دیدگاه نحوی کلمه ای است که مسند را به مسندالیه (نهاد) نسبت می دهد. مهم ترین ویژگی ها و امتیازات فعل عبارتند از این که فعل: ۱- در آن واحد، بر ۴ مفهوم شخص، شمار، زمان و یکی از مفاهیم (انجام گرفتن کار، واقع شدن کار بر کسی یا چیزی، پذیرفتن حالت یا صفتی، اسناد، وجود داشتن، مالکیت داشتن) به صورت مثبت یا منفی دلالت دارد. ۲- دو بن دارد (ماضی، مضارع). ۳- شناسه می گیرد. ۴- دارای وجه است. ۵- می تواند پیش واژک (می، همی، ب، م، ن) بگیرد. ۶- دارای نمود است (نمود یعنی نحوه انجام گرفتن فعل از نظر شروع

و پایان). ۷- دارای جهت است (چگونگی رابطه فعل را با نهاد خود می رساند). ۸- به تنهایی یک جمله است. ۹- مهم ترین رکن جمله است. ۱۰- هسته گروه فعلی و گزاره است. در ادامه، وابسته های فعل به دو دسته تقسیم می شوند: ۱- وابسته های ساختاری یا صرفی (مانند: بن شناسه، شخص، پیش واژک و غیره). ۲- وابسته های کاربردی یا نحوی (مانند: قید، مفعول، متمم). احمدی گیوی زمان فعل را به دو دسته نجومی یا تقویمی یعنی زمان اصلی، مطلق و دقیق (زمان های گذشته، حال و آینده) و زمان دستوری یعنی زمان متغیر و نسبی (برای نامگذاری زمان فعل ها) تقسیم می کند. (احمدی گیوی، ۱۳۸۴: ۴۵-۱)

معلوم و مجهول

یکی از ویژگی فعل، بررسی فعل از حیث معلوم و مجهول آن است. فعل معلوم به نهاد نسبت داده می شود و فعل مجهول را به مفعول جمله - که پس از مجهول کردن، در جایگاه نهاد قرار گرفته است- نسبت می دهند. مجهول کردن جمله معلوم، مراحلی دارد که اساس آن، مجهول کردن فعل معلوم است. طریقه مجهول کردن افعال در گویش لکی متنوع است. تعدادی از افعال گذرا به مفعول بر اساس الگوهای ثابتی، مجهول می شوند و تعدادی از آن ها، از این الگوها تبعیت نمی کنند.

۱- الگوهای مجهول کردن فعل گویش لکی هرسینی

الگوهای اصلی مجهول کردن فعل گویش لکی هرسینی را بر اساس بسامد کاربردشان، به ترتیب ارائه می نماییم. این الگوها در زمان گذشته از یک سو و در زمان حال و آینده از سویی دیگر، با یکدیگر متفاوت می باشند. به همین دلیل، در هر الگو، این روش ها با شماره های: ۱ و ۲ نمایش داده می شوند.

۱-۱- الگوی اوّل

۱- مجهول کردن فعل گذشته: شناسهٔ مفعولی + /-yâ-/ + پایهٔ حال /

۲- مجهول کردن فعل حال و آینده: شناسهٔ مفعولی + پایهٔ حال

جدول زیر، صرف فعل مجهول /pəšgɪn/ به معنی «پاشید» را برای سوّم شخص مفرد نشان می دهد.

جدول شمارهٔ (۱): صرف فعل مجهول (الگوی اوّل)

زمان فعل	معادل فارسی	فعل مجهول گویش لکی
گذشتهٔ ساده	پاشیده شد	pəšgɪn(-yâ-ø)
گذشتهٔ استمراری	پاشیده می شد	ma-pəšgɪn(-yâ-ø)

dâšt-a ma-pəšg()-yâ-ø	داشت پاشیده می شد	گذشته مستمر
pəšg()-yâ-ø-ya	پاشیده شده است	گذشته نقلی
pəšg()-yew-ø	پاشیده شده بود	گذشته بعید
bə-pəšg()-yâ-ø	پاشیده شده باشد	گذشته التزامی
ma-pəšg-	پاشیده می شود	حال اخباری / استمراری
dər- ma-pəšg-	دارد پاشیده می شود	حال مستمر
bə-pəšg-	پاشیده بشود	حال التزامی
me /met- bə-pəšg-	پاشیده خواهد شد	آینده

۲-۱- الگوی دوّم

۱- مجهول کردن فعل گذشته: شناسه مفعولی + /-yâ-/ + /-er-/ + پایه

حال

۲- مجهول کردن فعل حال و آینده: شناسه مفعولی + /-er-/ + پایه حال

نمونه ای از فعل هایی که با این الگو، مجهول می شوند به قرار زیر است:

ma-nus-er-yâ- = (نوشته می شد) گذشته استمراری } ۱)∅

bə-nus-er- = (نوشته بشود) حال التزامی }
 kwəš-er(i)-yâ-m-a = (کتک خورده ام) گذشته نقلی }

۲)

me /met-əm bə-kwəš-er-əm = (کتک خواهم خورد) آینده

۳-۱- الگوی سوّم

۱- مجهول کردن فعل گذشته: /-â-/ + شناسه مفعولی + /-yâ-/ + پایه حال /

۲- مجهول کردن فعل حال و آینده: /-â-/ + شناسه مفعولی + پایه حال

توجه: همان گونه که در الگوهای اول، دوّم و سوّم مجهول کردن فعل معلوم گویش لکی

هرسینی مشخص است؛ تفاوت اصلی فعل مجهول زمان گذشته با زمان حال در این است که

فعل مجهول زمان گذشته، دارای پسوند /-yâ-/ است؛ در حالی که فعل مجهول زمان حال

فاقد این پسوند است.

صرف فعل سببی مجهول /čəškʰn/ به معنی «ترساند» برای سوم شخص مفرد در

جدول زیر ارائه می گردد.

جدول شماره (۲): صرف فعل سببی مجهول (الگوی سوّم)

زمان فعل	معادل فارسی	فعل مجهول گویش لکی
گذشته ساده	ترسانده شد	čəšk-yâ-ø-w-â
گذشته استمراری	ترسانده می شد	ma-čəšk-yâ-ø-w-â
گذشته مستمر	داشت ترسانده می شد	dâšt-a ma-čəšk-yâ-ø-w-â
گذشته نقلی	ترسانده شده است	čəšk-yâ-ø-sâ
گذشته بعید	ترسانده شده بود	čəšk-yew-ø-w-â
گذشته التزامی	ترسانده شده باشد	bə-čəšk-yâ-ø-w-â
حال اخباری / استمراری	ترسانده می شود	ma-čəšk--ø-y-â
حال مستمر	دارد ترسانده می شود	dər- ma-čəšk--ø-y-â
حال التزامی	ترسانده بشود	bə-čəšk--ø-y-â
آینده	ترسانده خواهد شد	me /met- bə-čəšk--ø-y-â

۴-۱- الگوی چهارم

برخی از افعال مرکب گذرای گویش لکی هرسینی که از اجزای (بن فعل + اسم/صفت) تشکیل می شوند؛ به صورت زیر مجهول می گردند:

۱- مجهول کردن فعل گذشته: شناسهٔ مفعولی + (پایهٔ گذشته) **bi** + صفت/اسم

۲- مجهول کردن فعل حال و آینده: شناسهٔ مفعولی + (پایهٔ گذشته) **bu** + صفت/اسم

در ساختار مجهول، بن فعل در فعل های مرکب حذف می شود و به جای آن

از فعل معین مانند **/bin/** به معنی «بودن» استفاده می گردد. دو فعل ذکر شده **/bi/**

و **/bu/** که هر دو از مصدر **/bin/** اند؛ در زمان های متفاوت به صور گوناگونی

ظاهر می شوند. جدول زیر صرف فعل مرکب مجهول **/da:vat bin/** به معنی

"دعوت شدن" در زمان های متفاوت برای اول شخص مفرد را نشان می دهد.

جدول شماره (۳): صرف فعل مرکب مجهول (الگوی چهارم)

زمان فعل	معادل فارسی	فعل مجهول گویش لکی
گذشته ساده	دعوت شدم	da:vat bi-y-(ə)m
گذشته استمراری	دعوت می شدم	da:vat-a ma-yâ-m
گذشته مستمر	داشتم دعوت می	dâšt-əm da:vat-a ma-yâ-m

	شدم	
da:vat bi-m-a	دعوت شده ام	گذشته نقلی
da:vat bü-w-(ə)m	دعوت شده بودم	گذشته بعید
da:vat bi-yâ-m	دعوت شده باشم	گذشته التزامی
da:vat-a mou-w-əm	دعوت می شوم	حال اخباری/استمراری
dər-əm da:vat-a mou-w-əm	دارم دعوت می شوم	حال مستمر
da:vat bu-w-(ə)m	دعوت بشوم	حال التزامی
me /met-əm da:vat bu-w-(ə)m	دعوت خواهم شد	آینده

به دلیل تغییر فراوان دو فعل /bi/ در زمان گذشته و /bu/ در زمان حال، الگوهای بسیار

متفاوتی برای ساختن افعال مرکب گذرای مجهول وجود دارد.

از میان روش های متفاوت مجهول کردن، الگوی اول، روشی متداول تر است که بسیاری

از افعال را دربرمی گیرد. به طور کلی برای مجهول کردن فعل گویش لکی، مراحل زیر طی می

شود. این مراحل را با استفاده از جمله زیر بیان می کنیم:

فعل معلوم

مفعول فاعل

mə ʔw-a rəš-ân-

۳) əm

ریختم

را-آب من

آب را ریختم؛

*****

فعل معلوم

مفعول فاعل

rəš-ân-əm

۱- فاعل را حذف می کنیم:

ʔw-a

ریختم

را-آب

*****

rəš-ân-əm

۲- مفعول جمله را در جایگاه فاعل قرار می دهیم:

ʔw-a

ریختم

را-آب

*****

۳- فعل معلوم را بر حسب نوع زمان و نوع فعل،

به مجهول تبدیل می کنیم: rəš-yâ-ø _____

؟w-a

ریخته شد

را- آب

*****

واپسین سخن

در طی این پژوهش به این نتیجه رسیدیم که فعل مجهول گویش لکی هرسینی از نظر

ساختوازی دارای ویژگی های متعددی است؛ این ویژگی ها عبارتند از:

۱- روش های گوناگونی برای مجهول کردن فعل گذرا وجود دارد.

۲- فعل مجهول با تکواژهای به هم چسبیده ساخته می شود.

۳- فعل مجهول دارای تغییرات ساختوازی فراوانی است.

۴- فعل سببی نیز الگوی ویژه ای برای مجهول کردن دارد.

۵- تکواژ /-a/ که به انتهای برخی از مفعول های جمله های معلوم اضافه می شود؛ در جمله

های مجهول نیز، هم چنان در انتهای مفعول ها باقی می ماند (یعنی نشانه مفعول در جمله

مجهول حذف نمی گردد).

هم چنین مهمترین پسوندهای ساختارهای مجهول عبارتند از:

۱- /-yâ/ پس از پایه حال برخی از افعال گذرا.

۲- /-er+yâ/ پس از پایه حال برخی از افعال گذرا.

۳- /-â/: پس از شناسه مفعولی برخی از افعال گذرا.

منابع و مأخذ

- ۱- احمدی گیوی، حسن؛ دستور زبان فارسی: فعل؛ تهران: نشر قطره، ۱۳۸۴.
- ۲- افراشی، آزیتا؛ ساخت زبان فارسی؛ تهران: سمت، ۱۳۸۶.
- ۳- باطنی، محمد رضا؛ نگاهی تازه به دستور زبان؛ تهران: انتشارات آگاه، چاپ ششم، ۱۳۷۳.
- ۴- _____؛ توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی؛ تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ یازدهم، ۱۳۸۰.
- ۵- خیامپور، عبدالرسول؛ دستور زبان فارسی؛ تبریز: انتشارات ستوده، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۴.
- ۶- دبیر مقدم، محمد؛ «ساخت های سببی در زبان فارسی»، مجله زبان شناسی؛ شماره اول، سال پنجم، صفحات ۳۱-۶۷، ۱۳۶۷.
- ۷- _____؛ «فعل مرکب در زبان فارسی»، پژوهش های زبان شناختی فارسی، مجموعه مقالات؛ تهران:

مرکز نشر دانشگاهی، صفحات ۱۴۹-۲۰۰، ۱۳۸۴.

۸- صادقی، علی اشرف؛ «درباره فعل های جعلی در زبان فارسی»، مجموعه مقالات سمینار زبان

فارسی و زبان علم؛

تهران: مرکز نشر دانشگاهی، صفحات ۲۳۶-۲۴۶، ۱۳۷۲.

۹- قریب، عبدالعظیم و دیگران؛ دستور زبان فارسی پنج استاد؛ تهران: انتشارات فردوس، چاپ پنجم،

۱۳۸۰.

۱۰- کریستال، دیوید؛ انقلاب زبانی؛ ترجمه شهرام نقش تبریزی؛ تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۸۵.

۱۱- مشکوة الدینی، مهدی؛ دستور زبان فارسی بر پایه نظریه گشتاری؛ مشهد: دانشگاه فردوسی،

۱۳۷۰.

۱۲- _____؛ دستور زبان فارسی واژگان و پیوندهای ساختی؛ تهران: سمت، ۱۳۸۶.

۱۳- وحیدیان کامیار، تقی؛ «وجه التزامی و زمان های افعال»؛ مجله زبان شناسی؛ شماره دوم، سال

یازدهم،

صفحات ۲-۱۰، ۱۳۷۳.

